

Spoločenské postavenie servitorov a možnosti ich uplatnenia v západnom Zadunajsku v 16. – 17. storočí

JÁNOS J. VARGA

Kľúčové slová: Uhorsko, 16.-17. storočie, drobná šľachta, servitori, Zadunajsko, sociálne rozvrstvenie, migrácia

V desaťročiach po bitke pri Moháči (1526) sa opakované a silnejúce vlny osmanských útokov posúvali z južných končín stále viac smerom nahor, do stredných oblastí Uhorska. Tlačili pred sebou početné skupiny južných Slovanov z Balkánskeho polostrova, ale smerom na sever a severozápad sa pohlo aj obyvateľstvo z chorvátsko-slavónskych častí a z úzkeho zabratého uhorského územia. Smer pohybu obyvateľstva sa zhodoval s osmanskou expanziou, ktorá zo západného Zadunajska mal namierené k Viedni. Tu sa vybuďoval nový, hlboko rozčlenený obranný systém, ktorý po rozpade línie pohraničných pevností v 15. storočí popri Dráve a Sáve, viedol približne po línii hraníc Zalianskej, Vesprímskej a Komárňanskej stolice a zdržiaval tureckú expanziu. Táto skutočnosť sčasti určuje regionálnu väzbu nášho výskumu. Už v polovici 16. storočia sa značná časť obyvateľstva, ktorá ušla pred dobyvateľmi, zdržiavala v západnom Zadunajsku a spolu s ozbrojenými prvkami miestneho obyvateľstva slúžila ako zdroj na dopĺňanie vojakov obrannej línie. Magnáti si organizovali vlastné vojská, aby chránili svoje majetky, a tiež aby splnili svoju insurekčnú povinnosť. Aristokrati disponujúci rozsiahlymi panstvami spolu s pozemkami prevzali od panovníka aj moc, velenie nad obranou a časť krajinských funkcií. Páni disponujúci úradnou a súkromnou právomocou vyberali štátnu daň a iné služby poddaných, vydržiavali časť vojska a starali sa o obranu časti krajiny. V dôsledku spomínaných činiteľov sa v 16. storočí znovuzrodila ozbrojená vrstva neskorostredovekej familiársko-servitorskej ustanovizne, súkromného vojska zemepána, ktorá pretrvávala hlboko do 17. storočia.

V západnom Zadunajsku mali príslušníci rodu Batthyány titul kapitána pevnosti oproti Kaniže a zadunajského hlavného kapitána. Úlohy a právomoci získali od viedenskej Dvorskej vojenskej rady, čo im umožnilo nielen disponovať pohraničnými pevnosťami a stoličnými vojskami, ale ako vlastníkom pozemkov vydržiavať a ovládať úctyhodné súkromné vojsko,

ktoré v polovici 17. storočia dosiahlo počet až 2300 osôb. Servitorské vojsko zásobovali čiastočne z výnosov svojich majetkov, čiastočne z vojenskej dane prevedenej na nich prostredníctvom Uhorskej komory. Rozmiestnili ich na svojom panstve, medzi iným v Güssingu (Németújvár, dnes Rakúsko), Rechnitzi (Rohonc, dnes Rakúsko), Schlainingu (Szalonak, dnes Rakúsko), Neuhause (Dobra, dnes Rakúsko), Körmende, Csákányi a Szentpéteri, ďalej v dedinách na okolí spomínaných hradov, ako aj v centrách panstva. Vojsko podobnej veľkosti mali v tom čase k dispozícii aj súrodenci Zrínski, ale aj Esterházyovci na panstvách v Muraköze, ako aj na panstvách v severozápadnom Zadunajsku.¹

Spoločnosť servitorov vo vojenskej službe tvorili z väčšej časti predstavitelia strednej šľachty a zemanov, teda slobodné osoby, ktoré sa službou so zbraňou snažili získať povýšenie a sedliacki vojaci. Inak povedané: boli to dva určujúce činitele feudálnej spoločnosti, šľachta a poddanstvo, ako aj predstavitelia tých, ktorí stáli medzi týmito vrstvami.

Z území zaujatých Turkami utiekla šľachta, ktorá prišla o majetok, na územie Uhorského kráľovstva pod správou Habsburgovcov. Snažila sa zabezpečiť pre svoju rodinu ochranu, domov a pre seba získať vojenskú slávu a nový majetok. Väčšine z nich okrem zbraní nič iné nezostalo, a preto nie je prehnaná súdobá správa, ktorá ich charakterizuje takto: „Zbedačená šľachta je veľmi rozžialená, lebo sú medzi nimi takí, že aj od hladu zomierajú, aj takí chudobní sú medzi nimi.”² V roku 1543 napísal o servitoroch z Baraňskej stolice istý Somogy, slúžiaci u Werbőczyho, nasledujúce slová: „Je veľa chudobných šľachticov v tomto kraji, ktorí sú najlepší možní vojaci, a ktorí sú všetci u Werbőczyho, a Werbőczy ich drží, lebo nešťastníkom Turci obsadili majetky a teraz nemajú z čoho žiť.”³

Popri listoch súčasníkov odzrkadľujú zmenené životné pomery „zutekaných“ šľachticov aj krajinské zákony, ktoré boli prijaté na uľahčenie ich života. Viacero zákonných článkov stanovilo, aby tí, „... ktorí utiekli zo strachu pred nepriateľom zo svojich majetkov a kvôli príbytku sa utiahli do pohraničných sídiel, získali slobodný vstup ...,” aby si ich vážili, a kto z nich by sa chcel dostať do služby, tak ich mali prijať. Ďalej im umožnili, aby sa mohli pridať k aristokratom „brániacim slobodu krajiny”.⁴

Podmienky, v ktorých žili domáci šľachtici zo západného Zadunajska, boli o niečo lepšie, pretože ich majetky ešte nepadli za obeť osmanskej expanzii. Ani jeden z nich si však nemohol byť istý, že jeho majetok zostane nedotknutý. V ich prípade sa stretli požiadavky

¹ VARGA, J. János. *Szervitorok katonai szolgálata a XVI-XVII. századi dunántúli nagybirtokon.* (Értekezések a történeti tudományok köréből 94.) Budapest, 1981, s. 20-27.

² Cituje ho TAKÁTS, Sándor. *Bajvívó magyarok.* Budapest, 1963, s. 11.

³ Cituje ho TAKÁTS, Sándor. *Emlékezünk eleinkről.* Budapest, b. r., s. 134-135.

⁴ Pozri zákonný článok č. 21 z roku 1546 a č. 15 z roku 1574. *Corpus Juris Hungarici.* Magyar Törvénytar 1526-1608. évi törvénycikkek. Ed. MÁRKUS, Dezső. Budapest, 1899, s. 171, 641.

doby a individuálne záujmy, keď ako servitori vstúpili do vojenských služieb magnátov. Chránili neobsadené Zadunajsko a zároveň aj svoje majetky popri hraniciach zaujatého územia a vojenskej hranice, ktoré boli ohrozované tureckými oddielmi.

Premenu životných podmienok šľachty rozhodne ovplyvnila osmanská expanzia. Počas prispôsobovania sa novým podmienkam sa museli vzdať svojej samostatnosti, zo sebestačných pánov sa stali sluhovia iných.⁵ Za ochranu získanú od pánov a za plat poskytli svoju zbraň alebo svoje hospodárske a právne znalosti, zo samostatne hospodáriacich šľachticov sa stali servitori, ktorí vstúpili do služieb aristokrata, vojenčili alebo ozbrojením spravovali panstvo.

Následky osmanskej expanzie najťažšie postihli poddaných. Hlavne v „spoločných“ dedinách, ležiacich na línii tureckých a uhorských pohraničných pevností, kde obyvatelia platili dane obom stranám a povinne sa zúčastňovali na stavbe hradov oboch ochranných systémov. Popri tom zemepáni nimi často doplňovali pešiu stráž svojich hradov a stolice ich zase povolávali do zbrane na odrazenie tureckého útoku.⁶ Okrem iných služieb znamenalo pre nich mimoriadnu ťarchu ubytovanie a stravovanie vojska od jesene do jari, ale aj naturálne vyplatenie vojenskej dane. O dôsledkoch referuje v októbri roku 1647 kapitána pevnosti oproti Kaniže a zadunajského hlavného kapitána Adama I. Batthyányho jeden z jeho hodnostárov v Németújvári, ktorého pán poveril rozdelením zimného ubytovania: „Podľa vášho rozkazu som im prerozdilil kvartír, ale neviem, čím ich bude vydržiavať chudoba, lebo sa im neurodilo seno, aj to málo otavy čo majú, je zablatené, naničhodné, ani svojmu dobytku nemajú čo dať ... Ovos, čo sa im urodil, jedia namiesto pšenice a raže, kvôli trojročnej ťažkej dobe niektorí ani nemajú čo do úst dať.”⁷

Ich podmienky sťažovali narastajúce nároky na robotovanie na zemepanských majeroch, rozdrobenie roľníckej pôdy a snaha zemepánov viac pripútať poddaných k pôde. Dôsledkom týchto snáh, ktoré najviac dopadali na dediny, bolo, že mnohí sa snažili odísť do mestečiek za priaznivejšími podmienkami, dali sa do vojenských služieb v pohraničných pevnostiach alebo do súkromného vojska aristokratov.

Ako výsledok vzájomného pôsobenia politických, vojenských a hospodárskych faktorov sa na zadunajskom panstve v 16.-17. storočí vytvorila skutočná hierarchia majetných a menej majetných servitorov. Na jeho čele stál väčšinou aristokrat zastávajúci krajinský úrad, hneď

⁵ Pojmy sluha a šľachtický sluha nikdy neznamenali to isté, čiže servitor nebol sluhom v terajšom zmysle. Disponoval nešľachtickým sluhom, ktorý vykonal podradnú robotu namiesto neho. Šľachtica na túto úlohu nikdy nezaväzovali.

⁶ Sopron vármegye végzései a malmokról és a Rábaköz védelmezéséről, 1579 és 1643. In *Történelmi Tár* 1908, s. 66-70 – ďalej o vojenských povinnostiach poddaných a o ich ďalších vojenských zaťaženiach rozsiahlo pozri BOROSY András: *A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben.* (Értekezések a történeti tudományok köréből 60.) Budapest, 1971.

⁷ Magyar Országos Levéltár (MOL) Batthyány család levéltára P 1322. 52. csomó, 824. szám.

za ním boli osoby pochádzajúce z jeho rodiny alebo z významných rodov strednej šľachty, ktoré boli poverené velením súkromnému vojsku alebo dôvernými funkciami na aristokratickom dvore. Na ďalších nižších stupňoch hierarchie nachádzame predstaviteľov jednotlivých vrstiev spoločnosti. Patrili sem tí, ktorým Turci obsadili pozemky, ktorí nanovo začali s jednou usadlosťou, prípadne so zemianskou kúriou; niektorí boli z nemajetnej šľachtickej rodiny, alebo vyvstali z radov poddaných. Servitorská ustanovizeň stojaca pod patronátom pána takto spojila všetkých tých, ktorí sa nezávisle od svojej spoločenskej situácie, alebo práve vďaka nej snažili o vzostup. Pre každého z nich znamenal tento služobný vzťah možnosť postupu; dokonca pre niektorých z nich jedinou príležitosť na zbúranie spoločenských konvencií a bariér.

Z radov poddaných sa viacerí pokúsili uchytiť sa na najnižšom stupni hierarchie a aby prešli touto nie práve bezpečnou cestou vzostupu, snažili sa spomedzi daní a iných povinností voči štátu, cirkvi a zemepánovi, zbaviť aspoň tých, ktoré sa týkali zemepána. Vzhľadom na nevyhnutnosť existencie domobrany sa túžby mnohých poddaných naplnili: zemepán im poskytol príležitosť, aby sa z poddaných stali slobodníkmi (libertini) a vojakmi s väčšími či menšími výsadami.

Slobodníkmi sa nazývali oslobodené osoby z radov poddaných, ktoré síce nezískali šľachtické výsady, ale na rozdiel od svojich „k hrude pripútaných“ druhov sa dostali do slobodnejšej pozície. Pešia stráž hradu v Szombathelyi na prelome 16.-17. storočia pozostávala z 13 poddaných. Každý z nich dostal mesačný žold dva zlaté a stravu z hradnej kuchyne. Počas roka takmer všetci vymenili a v službe zostali len tí, ktorí mohli rátať s takým zlepšením svojich finančných pomerov, aby si mohli kúpiť koňa a zapísať sa medzi jazdcov.⁸ Aj v radoch pešiakov Adama I. Batthyányho slúžili poddaní, ktorí popri vojenčení obrábali kúsok pôdy, ale báli sa ochudobnenia, kvôli tomu vstúpili do niektorého pešieho útvaru zadunajského hlavného kapitána. Potom, ako sa stali vojakmi, nechceli už platiť ani zemepanskú daň (cenzus), ani robotovať. Hlavný kapitán im povolil službu so zbraňou a keďže mu „verne slúžili a snažili sa mu vyhovieť“, odpustil im ich spomínané povinnosti.⁹

Hoci podstata stavu slobodníkov bola v oslobodení od poddanských povinností, respektíve od niektorej ich časti, slobodníci, podľa svedectva predchádzajúcich príkladov, predsa sa oslobodením nestali úplne nezávislými od svojho pána. Na ich závislosť poukazovala skutočnosť, že svoj pozemok nevlastnili dedičným právom, lebo jeho majiteľom zostal aj naďalej pán. Ich dedičné právo bolo obmedzené, lebo väčšinou im povolili dedenie iba po mužskej línii. Na ich závislú situáciu okrem hospodárskych povinností poukazuje aj to, že po skončení vojenskej služby mali voči pánovi ďalšie povinnosti. Často bez podrobnejšieho

⁸ BOROSY, ref. 6, s. 81.

⁹ MOL Batthyány család levéltára P 1322. 51. csomó, 623. szám.

určenia úloh im bolo naznačené, že sú povinní slúžiť, vykonávať služby na dvore alebo roznášať listy. Inokedy ich mohli zaťažiť aj peňažnými a pracovnými povinnosťami, na znak toho, že ich podmienky boli natoľko rozdielne. Z hľadiska štátu ale znamenali homogénnu skupinu. Totiž zisk postavenia slobodníkov závisel od zemepána, nastal iba z jeho vôle, že sa zriekol služieb svojho poddaného. Pre štát zostal slobodník nevýsadnou osobou, ako hociktorý poddaný, jeho povinnosť platiť dane teda nezanikla.

V konečnom dôsledku patrili slobodníci k triede stavovskej spoločnosti vylúčenej z možnosti využívania privilégií. Ich vzostup ich vymanil z masy poddaných, ale nestali sa samostatnými činiteľmi. Podaktorí ďalej postúpili do radov šľachty, ale celkovo sa nedostali medzi výsadné stavy.¹⁰

Počtom od slobodníkov väčšiu skupinu vojakov tvorili poddaní, ktorí vojenskou službou získali slobodný sedliacky stav. Po celej krajine ich označovali ako hajdúchov, v západnom Uhorsku jednoducho ako „vojakov“, alebo „hrdinský stav“. Síce sa nedostali medzi šľachtu, na rozdiel od hajdúchov usídlených v Sabolčskej stolici, ktorí získali výsady od sedmohradského vojvodu Štefana Bocskaiho v roku 1605, ale získanými privilégiami sa ich postavenie vyrovnalo postaveniu zemanov. Boli oslobodení od príspevkov prislúchajúcich zemepánovi, čiže neodovzdávali peňažnú a naturálnu rentu, nemuseli ani robotovať, boli povinní za svoju pôdu iba vojenčiť. Mohli sa slobodne sťahovať, mohli slobodne predať svoj pozemok, ale nový vlastník iba vtedy mohol získať ich majetok, keď prevzal na seba aj povinnosť vojenskej služby. V presne určenú dobu počas roka im prináležalo právo výčapu a výseku mäsa.¹¹

Žili v usporiadanejších pomeroch, na rozdiel od roztrúsene usadených slobodníkov. Väčšinu z nich usadili v polovici 17. storočia do samostatných dedín, hajdúckych osád. Členovia rodu Batthyány ich usídlili pri druhej obrannej línii v lokalitách na ľavom brehu rieky Rába: v mestečku Körmend a v jeho okolí, v obciach Csákány, Szentpéter a v Hidvégu vo Vesprímskej stolici, na majetkoch Nádasdyovcov v Šopronskej stolici, v dedinách Zrínyiovcov v okolí rieky Mura v Goričani, Hodošani (dnes Chorvátsko) a v Gyurgyanci (dnes súčasť obce Molnári v Maďarsku).¹²

Pre poddaného znamenal skutočnú cestu vzostupu – a konečný bod jeho túžob – zisk listiny dosvedčujúcej šľachtictvo. Neraz sa mu aj podarilo získať erbovú listinu za verné služby a za vysoký poplatok, a intervenciou pána nadobudnúť šľachtický titul od panovníka bez toho, že by sa jeho poddanská usadlosť ako dedičný majetok dostala do jeho vlastníctva. Takto si pomerne málo z nich mohlo uľahčiť svoj osud. Väčšina z nich zostala na poddanskom

¹⁰ CSAPODI, Csaba. Szabadosok (libertini) 1514-1848. In *Századok* 1940, s. 405-426.

¹¹ ZIMÁNYI, Vera. Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. In *Századok* 1960, 1-3. szám, s. 286-302.

¹² ZIMÁNYI, ref. 11, s. 287.; MOL Batthyány család levéltára P 1322 46. csomó, 186. szám.; P1314 Missilis 14.066., 47.333. szám.; MOL Tallián család levéltára P 650 4. csomó, 1688. 7. folio.

majetku žijúcim, osobne slobodným človekom, ale nedokázal si získať najzákladnejšiu šľachtickú slobodu, nezdanenosť. Skutočnosť, že členovia zemepanského súkromného vojska teoreticky mohli dedične získať donáciu na majetok, mala ďalekosiahle dôsledky pre tých, ktorí sa snažili o postup službou so zbraňou a mali nižšie stavovské postavenie: drobný a bezmajetný poddaný sa mohol stať pozemkovým majiteľom a konzumentom šľachtických práv.

Šľachtici, ktorí vyvstali z poddaných, využívajúc svoje získané práva, sa snažili stotožniť sa s rodenými šľachticmi. Rozšírenie počtu príslušníkov výsadnej triedy však malo negatívne dôsledky, lebo noví šľachtici narazili na odpor starej šľachty a nemohli svoje práva využívať úplne.¹³ Medzi šľachticmi slúžiacimi na dvore aristokrata sa zachovali aj vo vnútri ustanovizne servitorov rozdiely v autorite a hodnosti, ktoré sa odvodzovali od ich narodenia. Nevznikol taký stupeň patriarchálneho spolužitia, ktorý by odstránil spoločenské rozdiely. Jedným z vonkajších prejavov bol aj stolovací poriadok aristokratov. 70-80 členný personál krajinského sudcu Františka III. Nádasdyho sa stravoval pri 14 stoloch: vedľa aristokrata sedeli tzv. „hlavní familiári,” čiže poprední dvorskí hodnostári, od hlavného stola postupne nižší hodnostári až po 14. stôl, kde sedeli koniari, kočiši, dvorskí hudobníci a speváci.¹⁴ Na batthyányovskom dvore mali podobný poriadok s jediným rozdielom, totiž „stôl familiárov” tam nasledoval za „stolom pána a panej“.¹⁵ Súčasne zotrvali podstatné napätia a rozpory medzi malými a veľkými servitormi, a to aj keď sa hrany čiastočne otupovali pocitom vzájomnej odkázanosti a vplyvom stabilizujúcej sa životnej formy. U šľachty, ktorá vyvstala z radov poddaných, sa to prejavilo v dvoch rovinách: na jednej strane vo vzťahu k hodnostárom zo strednej vrstvy šľachty, na druhej strane vo vzťahu k poddaným, obrábajúcim pôdu. Je pochopiteľné, že noví zemanovia za každú cenu chceli zdôrazňovať rozdiely medzi obyčajnými ľuďmi a medzi sebou, ale keďže to nemohli urobiť ani na úkor pána, ani na úkor servitorských veliteľov, snažili sa to zdôrazniť aspoň voči poddaným, ktorí neboli chránení. Ich meniaci sa život uviazol po hospodárskej ako aj po spoločenskej stránke, kvôli čomu sa ich situácia stala nejednoznačnou, stali sa dôvodom spoločenského pnutia a súčasne zakonzervovali feudálne spoločenské pomery.¹⁶

Po tom, ako sa predstavitelia sedliackej stolice, ako aj predstavitelia strednej šľachty a zemianstva dostali na určitý spoločenský stupeň v hierarchii servitorskej ustanovizne, ich ďalší vzostup zabrzdili alebo sťažili tie isté pomery, ktoré im tam dopomohli. Možnosti poskytnuté vojenskou službou sa totiž na určitom stupni uzatvorili. V aristokratickom súkromnom vojsku bol počet zastávaných funkcií obmedzený a tie si vyvlastnili majetné rody

¹³ NAGY, László. *Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban*. Budapest, 1972. 136.

¹⁴ HÓMAN, Bálint – SZEKFÚ, Gyula. *Magyar történet III*. Budapest, 1935, s. 174.

¹⁵ MOL Batthyány család levéltára P 1322 46. csomó, 95., 144. szám; 53. csomó, 980. szám; TAKÁTS, Sándor. *Zrínyi Miklós nevelőanyja*. 1917, s. 88.

¹⁶ NAGY, ref. 13, s. 136.

pochádzajúce z radov strednej šľachty.

V batthyányovskom súkromnom vojsku bolo v polovici 17. storočia, čiže v dobe, keď kapitán pevnosti oproti Kaniže disponoval najpočetnejším vojskom, dovedna 18 veliteľských funkcií: hodnosť hlavného kapitána, ktorá sa zhodovala s postom zástupcu zadunajského kapitána, post vicekapitána v Körmende, hodnosť poručíka dvorského vojska v Németújvári, veliteľstvo vojska v Csákányi a Szentpéteri, posty ôsmich poručíkov poľnej jazdy, ako aj piatich peších veliteľov. Spomedzi Káldyovcov, ktorí roku 1581 získali od panovníka Rudolfa I. erbovú listinu¹⁷ a zastávali post hlavného kapitána, sa roku 1628 objavil František ako vicekapitán panovníka v Pápe, neskôr ako podžupan Vašskej stolice. Roku 1634 ho spomínajú ako hlavného kapitána Adama I. Batthyányho. Majetný predstaviteľ strednej šľachty stál na určenej úrovni spoločenskej hierarchie a začal s takými výhodami, akými nedisponovali tí, ktorí sa snažili o vzostup z nižších vrstiev. Preto mohol zabezpečiť pre svojho potomka dedenie funkcie. Členovia rodu Francsics začínali na podobnej úrovni ako rod Káldy: Gašpar sa po prvýkrát spomína roku 1631, kedy ho vymenovali do funkcie provizora Adama I. Batthyányho, a potom v roku 1640, keď po Andrejovi Hidassym prevzal post vicekapitána v Körmende.¹⁸

Medzi vojenskými hodnosťami sa stretávame tiež s príslušníkmi majetných rodov – medzi inými s Kisfaludyovcami, Fánsciovcami, členmi rodov Niczky či Hertelendy. Spomedzi nich vyniká početná rodina Kisfaludyovcov, ktorá v priebehu 17. storočia zabezpečila batthyányovskému vojsku množstvo vojakov. Blažej bol v druhej polovici 50. rokov 17. storočia kapitánom jazdcov z Csákányu a Szentpéteru, potom zastával funkciu podžupana Vašskej stolice a Mojžiš slúžil ako nadporučík Krištofa Batthyányho.¹⁹ Pod krídlami Batthyányovských pánov vyrástli celé servitorské generácie. Ich členovia vtiahli významnú časť stoličnej šľachty prostredníctvom sobášov do sféry vplyvu zemepána: napríklad Kisfaludyovci boli spríbuznení s rodom Tallián, oni s rodom Francsics, tí s Niczkyovcami, títo zase s Kisfaludyovcami. Rod Káldy viazalo pokrvné príbuzenstvo ku Kisfaludyovcom a k rodu Sibrik, ich k rodu Pattyi, týchto k rodu Balogh (Merenyei), Baloghovcov (Merenyei) k rodu Beleznay, Keczer a Békássy, Mikuláš Békássy si zobral za ženu dievča od Káldyovcov. Do príbuzenského okruhu Kisfaludyovcov patrili aj rody Ládonyi, Lengyelóti, Hertelendy a Sitkey, ktorých členovia boli vzdialenými príbuznými s hociktorým vyššie spomínaným rodom.²⁰

¹⁷ KEMPELEN, Béla. *Magyar nemes családok V.* Budapest, 1913, s. 317.

¹⁸ MOL Batthyány család levéltára P 1315 2. csomó, Batthyány Ádám iratai 1631-1639. 1. folio.; P 1322 52. csomó, 820. szám.

¹⁹ MOL Kisfaludy család levéltára P 430. 8. csomó 1682. 1. folio.; P 431 1. csomó, 1658. 1. folio, 1673. 4. folio.

²⁰ MOL Batthyány család levéltár P 1313 23. csomó, 4. szám, 7. folio, 5. szám, 1. folio.; Kisfaludy család levéltára P 430 3. csomó 1564. 17. folio, 8. csomó, 1692. 12. folio, P 431 1. csomó 1661. 7. folio.; Sibrik család levéltára P 1863 3. csomó, 40. tétel, Sibrik Zsigmond és felesége Káldy Zsuzsanna iratai 1671-1692.; Békássy család levéltára P 45 6. csomó, XVI. század, é. n. 51. folio, 8. csomó 1634. 10. folio, 1640-1645. 33. folio, 9. csomó, 1652. 25. folio, 1663-1665. 14. folio, 1666-1669. 31. folio, 10. csomó, 1670-1673. 23. folio, 1685-1689.

V súpisoch dvorského vojska palatína Pavla Esterházyho sa tiež stretávame s menami niekoľkých predstaviteľov strednej šľachty. Spomedzi nich vyniká rod Fabiankovics, spomedzi ktorých slúžil František ako dvorský kapitán palatína a Imrich ako hlavný dvorský familiár.²¹

Po tom, ako si spomínané rody získali pre seba vedúce úrady – prakticky monopolizovali riadenie – pre ostatných sa na dlhú dobu zastavila príležitosť postupu. Všetky znaky poukazujú na skutočnosť, že skutočnú kariéru mohli v službách aristokratov dosiahnuť iba majetní strední šľachtici, a aj keď máme údaje o tom, že niekoľko nižšie postavených sa stalo servitormi, uplatnili sa iba zriedka alebo až po dlhej službe. Dokladá to aj „kniha vojakov“, ktorá vznikla na dvore Batthyányovcov, vďaka ktorej môžeme pozorovať osudy 350 servitorov. Podľa registra v rokoch 1630 až 1650 postúpilo na vojenskej dráhe iba päť osôb, všetci pochádzali zo šľachtických rodov. Stretávame sa aj s mnohými dvorskými hodnosťármi, ktorých si pán všimol iba po viac ako desaťročnej službe. Spomedzi nich bol Mikuláš Somogyi 10 rokov učňom, kým sa so svojimi dvoma jazdcami mohol postaviť medzi servitorov slúžiacich so zbraňou, Matej Pongrácz zase musel slúžiť 16 rokov, aby získal funkciu hlavného stolníka.²²

Väčšina servitorov nemohla počítat s rýchlym postupom ani na slávnu vojenskú kariéru, ani keď zotrvali v službách svojho pána. O ich ochranu a živobytie sa však dominus postaral, kvôli tomu len málokto z nich odchádzali do kráľovských pohraničných pevností. Kto tak aj urobil, toho hlavne priťahovala možnosť kariérneho postupu, ktorá sa zdala byť viac pravdepodobná pre väčší počet úradov či hodností. Ich nádeje mohlo podporovať aj niekoľko úspešných vojenských kariér, ako napríklad slávneho turkobijca Juraja Thuryho, žijúceho v 16. storočí, ktorý začal ako radový vojak, potom ako nájomca hradu Kesző a majiteľ mnohých dedín získal post hlavného kapitána Kaniže,²³ alebo kariéra Petra Huszára (z Berenhidy), kapitána v Pápe, ktorý ukončil svoju dobrodružnú kariéru ako lugošský a karánšebešský bán v Sedmohradsku.²⁴

Osudy servitorov, ktorí sa dožili konca osmanského panstva, určili nové historické okolnosti a možnosti zdedené po predkoch. Museli si uvedomiť rozhodujúcu zmenu, že od začiatku 18. storočia o ich vojenské služby nebol záujem: oslobodením zaujatých častí krajiny naplnila servitorská ustanovizeň svoje poslanie. Túto skutočnosť, súvisiacu so zmenou epochy, motivovali aj spoločenské a vojenské činitele, ktoré sa objavili v druhej polovici 17. storočia.

35. folio, 7. csomó, 1617. 5. folio.; Kisfaludy család levéltára P 430 5. csomó, 1597. 15. folio, 7. csomó, 1671. 5. folio, P 431 1. csomó, 1630. 2. folio.; Thaly család levéltára P 681. 2. csomó, 1690. 11. folio.

²¹ MOL Esterházy család levéltára P 125 Esterházy Pál nádor iratai 1651-1713. 4736. doboz, 854. cím, 9793. szám.

²² MOL Batthyány család levéltára P 1322 47. csomó, 326/b. szám.

²³ TAKÁTS, ref. 2, s. 255-256.

²⁴ TAKÁTS, ref. 2, s. 170-173.

Ohnivká spájajúce pána a servitora sa napokon museli uvoľniť, veď už v 16. storočí začal boj magnátov s predstaviteľmi strednej šľachty v oblasti praktizovania moci, čo v 17. storočí zosilnil protikladný postoj k rekatolizácii medzi magnátmi a príslušníkmi strednej šľachty, ktorí väčšinou zostali protestantmi. Aj stoličná šľachta pracovala na rozpade väzieb, aby v boji proti aristokratom dostala na svoju stranu servitorov šľachtického pôvodu, napokon stredná šľachta rešpektujúca autoritu *Tripartita* musela čoraz viac obmedziť svoju samostatnosť, aby si poistila službu, ktorú vykonávala na dvore pánov. V prvej polovici 18. storočia sa zmenili aj okruhy vojenskej služby: namiesto obrany viažucej sa k hradom sa vytvorili stále cisársko-kráľovské uhorské jazdecké a pešie pluky, ktoré spôsobili zbytočnosť súkromného vojska v hradoch a opevnených aristokratických kaštieľoch.

Za jeden a pol storočia existencie servitorská inštitúcia nezmizla bez stopy. Poddaným, ktorí získali výsady (slobodníkom) a zemianskym hajdúchom páni odobrali ich mečom získané výhody, a „strčili ich späť do vreca feudalizmu“. Početným rodinám strednej šľachty a zemanov priniesla viacgeneračná služba vzostup. Viacerí sa vrátili na oslobodené územie, aby hospodárili na pozemku svojich predkov. Udomácnení zadunajskí šľachtici sa vrátili z dvora aristokrata na svoj majetok, alebo tam zostali natrvalo ako hodnostári. Tí, ktorí boli nespokojní so svojim osudom, sa zhromažďovali pod vlajkou Františka II. Rákócziho.

Hľadanie cesty bolo následkom neschopnosti osamostatniť sa, ktorá bola charakteristická pre potomkov niekdajších servitorov v období po rákócziovskom povstaní. V 18. storočí sa s nimi znova stretávame ako s úradnými inšpektormi, stoličnými funkcionármi, predstavenými hajdúchov, ktorí dávali do žalára neposlušných poddaných, pôsobili aj ako členovia vojenských útvarov spojených s organizáciou panstiev, napríklad v 20. a 30. rokoch 18. storočia v novozaloženom Esterházyovskom prápore a Károlyiovskom pluku.²⁵

Zmenené podmienky dobre odhadol Baltazár, syn Mojžiša Kisfaludyho, niekdajšieho dôstojníka Krištofa Batthyányho, ktorý sa zúčastnil po boku dvorského kapitána Adama Vaya Rákócziho povstania a po podpísaní Satmárskeho mieru (1711) emigroval do Francúzska. Z listov napísaných z Paríža dával rady ohľadom vzdelávania matkiných súrodencov. Trefne poukázal na nové možnosti vzostupu rodiny: „Je pravda, že v našej rodine nepoznám ani jedného *prokátora* (prokurátor) – napísal v auguste roku 1718 –, lebo skôr slúžili ako vojaci. Ale vojenčenie im príliš nepomohlo, dokonca skôr všetkých pokazilo ... Moja rada je, aby ... ste dali jedného alebo druhého k prokátorovi a potom k protonotárovi. Keď sa už Anton učil nemecký zákon, nech sa naučí aj ten uhorský, na to nepotrebuje veľa zbraní a koní. Boh mu ponúkne každý deň postup, a časom môže byť aj podžupanom v stolici, a ešte väčším človekom v krajine ...”²⁶

²⁵ Informácia profesora Istvána Kállaya, za ktorú mu na tomto mieste ďakujem.

²⁶ MOL Kisfaludy család levéltára P 430. 9. csomó, Kisfaludy Boldizsár levelezése 1702- 1723. 1-29. folio.

Avšak spoločenská a ekonomická situácia väčšiny šľachty postupne upadala. Aj v 19. storočí vyšli spomedzi nich predstavitelia upadnutej džentry, ktorí sa snažili udržať niekdajšiu vážnosť a slávu svojho rodu. Zastávali posty drobných úradníkov stoličnej správy, ktorí museli strpieť aj prítomnosť „vyšvihnutých“ prvkov. Niekdajšie postavenie služobnej šľachty, k ich predkom sa viažucu stáročnú – niekedy pochybnú povest’ – a ich panskú podstatu si ale uchovali aj v prvej polovici 20. storočia.

Cituj:

VARGA, János J. Spoločenské postavenie servitorov a možnosti ich uplatnenia v západnom Zadunajsku v 16. – 17. storočí. In *Forum Historiae*, 2010, roč. 4, č. 2. ISSN 1337-6861
http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2010/texty_2_2010/varga.pdf

Dr. **János J. Varga**, DSc., je vedúcim vedeckým pracovníkom oddelenia novoveku na Historickom ústave Maďarskej akadémie vied v Budapešti. Oblasťou jeho vedeckého záujmu je predovšetkým obdobie 17. storočia, najmä protihabsburské povstania a ich vojenské aspekty dejín. Je autorom niekoľkých desiatok vedeckých štúdií a viacerých monografií (*Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon*. (Értekezések a történeti tudományok köréből 94.)) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 199 s.; *A fogyó félhold árnyékában. Magyarország felszabadítása a török uralom alól*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 279 s.; *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682-1684-ben*. Budapest, 2007, 300 s. Pedagogicky pôsobil ako docent na univerzite v Pécsi a v Komárne.

Kontakt: jvarga@tti.hu